

БУКА ТАРТЫШ ОЙУНУ

УДК 796.078(1-4)

*Кочкоров С.Б., Абдуллаев М. Т.
Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы,
улуттук спорттун түрлөрү кафедрасы. Бишкек ш.*

Корутунду: Бука тартыш ойунун жайылтуу.

Негизги сөздөр: балбандар, эреже, аркан, түрмөкчө.

ИГРА БУКА ТАРТЫШ

*Кочкоров С.Б., Абдуллаев М. Т.
Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта,
кафедра национальных видов спорта, г. Бишкек*

Резюме: Игра бука тартыш. Правила, классификация и распространения игр.

Ключевые слова: богатыри. Правила. Аркан.

THE NATIONAL GAME BUKA TARTISH

*Kochkorov S.B., Abdullaev M.T.
Kyrgyz State Physical Education and Sport Academy
National Sport Department Bishkek*

Abstract: This article is about heroes, rule and classifications of the national game Buka Tartish.

Keywords: heroes. Rules. Arkan.

Киришүү. Бука тартыш ойуну байыркы күч ойундарынын бири катары ойнолуп келген. Күч сыноо катары букалар менен тартышып келген балбандар болуп, ойундун аталышы ушундан улам таркалып келе жатат. Кийинки учурларда эки балбан бирин бири тартып күч сынашып келишет. Учурда буканын ордуна авто унааларды тарткан балбандарды көрүп жүрөбүз. Бул ойунга атайын эреже иштеп спорт катары көтөрүп чыгуу учурдун талабы болбостон аны өнүктүрүү көйгөй маселелердин бири[2, 5].

Дене тарбия түзүмүндө (системасында) жаштарга атуулдук тарбия берүүнүн натыйжалуулугун жогорулатууда, анын ичинде КР нын мектеп, жогорку окуу жайларынын жаштарынын арасында, улуттук оюндарды

каражат катары пайдалануу жакшы натыйжа берери күмөн калтырбайт. Ошону менен эле бирге “бука тартыш” ойунун спорт катары кайра жаратуу зарылчылыгы бар[1, 4].

Кыймылдуу ойундардан бука тартыш ойунун спорт катары пайдалануу менен алардын атаандаштык жактары, дене сапаттарынын өсүүсүнө тийгизген таасири, алардын дүйнө таанымында спорт катары кабылданшы, ден соолукка болгон негизги таасири сыяктуу негиздерди мантиктик, демографиялык, жактарын эске алуу менен улуттун маданиятынын түп нускалыгы изилденмекчи. Бука тартыш ойуну менен машыгуу балдардын кыймылдык жана психологиялык сапаттарын өнүктүрүү менен бирге, ден соолукту чыңдоого керектүү көнгүүлөрдү берери каралат [5, 6].

Максаты. Аталган темадагы илимий макаланын максаты бука тартыш ойунуна эрежелер жана классификация иштеп чыгуу. Ойунду мектеп жашындагы жана жаш уландар арасында жайылтуу менен улуттук оюндардын баалуулугун кеңейтүү.

Материалдар жана усулу. Аталган теманын негизги усулдары улуттук “бука тартыш” ойунуна мектептерде жана жогорку окуу жайлардын жаштарынын арасында эксперимент жүргүзүп, окутууну байкоо. Ошондой эле ал ойундарды окутуу, республикабыздын мектептеринде дене маданият түзүмүндө пайдалануусун изилдөө. Биз бул эмгекти жогорку окуу жайлардын биринде көп жылдан бери улуттук ойундар бойунча эмгектенип жана окутуп келе жаткан адистер катары мектептерге ЖОЖго окутууну сунуштоо. Окутуу усулдарын иштеп, атайын эрежелер жана классификация түзүү[7].

Изилдөөнүн жыйынтыгы жана талкуулоо. Изилдөөнүн жыйынтыгы. Мектептерде дене маданияты сабактарында бука тартыш ойунун дене маданияты каражаты катары пайдалануу. Дене тарбия мугалимдерине ал ойундардын эрежелерин үйрөтүү жана окуучуларга ар кандай деңгээлдеги мелдештер өтүү. Ал ойундарга түрмөкчөлөр (классификациялар) түзүү. Эл аралык деңгээлде ойноо эрежелери иштелип чыгуу, Түрктөш элдерге жайылтылат. Улуттук ойундардын комплекс спартакиадалары же манасида ойундарынын программалары байыт.

Бука тартыш ойунун эрежеси. Ойун тегиз чөптүү майдандагы аянтчада, спорт залда, спорт бөлмөлөрдө, ачык жердеги жер аянтчаларда өтүлөт. Мелдештерге дарыгерлердин уруксаты менен атайын билдирүү менен катыша алышат. Бука тартыш ойуну күч, күч ылдамдыгын жана чыдамкайлыкты гана өстүрбөстөн, чыгармачылык ойду өстүрө турган кызыктуу ойун. Мелдеш эки түрдүү болот. Биринчиси абсалюттук жеке мелдеш болуп буга жашы салмагы чектелбейт. Экинчиси салмактык түркүмдөр менен катышуу. Мында 60, 80 жана 90 кг жогору салмактагы балбандар катышышат. Мелдеш

жааттык болуп өтүшү мүмкүн. Жааттын бүтүмү 3 киши + 1 белендеги (запастагы) балбан болуш керек.

Ойун узундугу 6 м туурасы 3 м келген аянтчада өтүлөт. Аянтчаны ортодон бөлгөн түз чийин чийилет. Ар бир ойунчуга чүчүкулак аркылуу өз аянтчасы аныкталат. Балбан өз талаасында гана турат. Чүчүкулак уткан балбан өз арканы, же тасмасы менен чыгат. Аркан же тасма үзүлбөй турган бышык материалдан жасалат. Асфальталган же бетондолгон аянтчаларда мелдеш өтүүгө болбойт. Аянтча санитардык талапка жооп бериши керек.

Балбандардын кийими жана аркан, тасмасы. Балбан спорттук кийим кийүүсү тийиш. Аркан жана тасмасы зым аралашпаган таза пахта, жүн же синтетикалык материалдардан жасалышы керек. Тасманын узундугу 4 м болуп эки учу байланган абалда болот. Бутунда спорттук такасыз спорт бут кийим.

Колунда манжаларын толук жаап турган жука мээлей кийет. Тизесине тизе каптагыч кийүүсү зарыл.

Мелдештин эрежеси. Мелдеш 6x3 м аянтчада өтүлөт. Аянтча даана түз чийимдер менен чийилет. Аянтчанын ортосунан бөлүнгөн сызык болуп, балбандар ушул чийимдин эки жагында жайланышат. Арканды балбандар желкесине салып, колтугунан өткөзүп эки жакты карап турушат. Эки балбандын абалы ортоңку түз сызыкта бирдей болушат. Калыстын ышкырык менен берген белгисинен кийин эки балбан эки жакка тартуу аракетин жасашат. Ким ортоңку сызыктан каршылашын өткөрө тартса ал таза женишке жетет. Мындай балбанга 2 упай берилет. Эгер балбандар бирин-бири тарта албай калса тең чыкты деп эсептелинет. Бул учурда эки балбанга 1 упай берилип тең чыкты болот.

Калыстар балбандардын аракетине ылайык (чийинден денесинин жарымы өтсө 1 упай, колу жерден үзүлсө 1 упай) берип, упайды көп топтогон балабан упай менен женишке жетет. 2 балбандын упайлары бир-

дей болсо, өз ара тартышуусу каралат, 3 төн көп балбандардын упайлары бирдей болсо, таза жеңиши көп болгон балбан артыкчылык алат, бул көрсөткүчү бирдей болсо, убакытты үнөмдөгөн балбан артыкчылык алат. Мелдеште кайсы балбан көп упай топтосо ошол балбан жеңишке жетишет.

Жаатык мелдештерде кайсы жааттын упайы көп болсо ошол жаат жеңишке жетет. Эки жааттын упайлары бирдей болсо, жеңиш 90 кг жогору салмактагы балбандардын жеңиши эске алынат. Эгер 3 жааттын упайлары бирдей болсо, артыкчылык 90 кг жогору салмактагы балбандардын жеңиши каралат, бул көрсөткүч бирдей болсо, артыкчылык 80 кг балбандардын жеңиши каралат, бул да бирдей болсо 70 кг чейинки балбандардын көрсөткүчү каралат. Бул да бирдей болсо, 70 кг чейинки балбандар тартышып аныкталат.

Ошондуктан бул балбан “бука тартыш” ойунуна катышып жеңип чыккандарга 1-өспүрүмдөр разрядынан эл аралык мелдештин чебери деген наам берүү түрмөкчөлөрүн (классификациясын) иштеп чыктык жана дене тарбия мекемелерине сунуш кылабыз.

1. Бука тартыш ойунунун бирдиктүү түрмөкчөсү (классификациясы)

1.1. Бука тартыш ойунунун бирдиктүү түрмөкчөсүнүн масаты:

Кыргыз Республикасынын атуулдарын, бука тартыш менен машыккандарга, улуттук спорт бука тартыш оюнунан спорттук ар кандай даражаларды толтуруу жана улуттук спортко кызыгуусун жогорулатуу.

2. Милдеттери:

1. Атуулдарды патриоттулука жана спортту сүйүүгө тарбиялоо.

2. Спорттук көрсөткүчкө жетүү үчүн спорттук өлчөм талаптарды аткаруу, спорттук наамдарды жана разряддарды берүү.

3. Бука тартыш оюнун атуулдар арасында жана Республиканын чегинде эл аралык деңгээлге жеткирүү.

3. Спорттук наамдар

3.1. Эл аралык спорт чебери

Эл аралык спорт чебер, эл аралык мелдеште өзүнүн салмагында 1 орунду ээлеген балбанга ыйгарылат. 5 кем эмес мамлекет катышуусу керек, же эл аралык мелдеште эки жыл катары менен 2 - орунду ээлеген балбанга ыйгарылат.

3.3. **Эмгек сиңирген спорт чебер, 5** жолу эл аралык мелдеште чемпион болгон балбанга ыйгарылат. 5 кем эмес мамлекет катышуусу керек. Же эл аралык мелдеште 5 жолу катары менен 2 орунду ээлеген балбанга, же өлкөнүн биринчилигинде 5 жолу катары менен жеңген балбанга ыйгарылат.

3.4. Спорт чебери.

Спорт чебери наамды, өлкөнүн расмий биринчилигинде же спартакиадада, же ма-насиадада өзүнүн салмагында 1 орунду ээлеген балбанга ыйгарылат. 7 кем эмес жаат же өзүнүн салмагында 7 балбан катышуусу зарыл. Же эки жыл катары менен ушул эле шартта 2 орунду ээлөөсү зарыл. Унверсиадада 4 жыл катары менен жеңген балбанга берилет.

3.5. **Спорт чеберине талапкер.** Спорт чеберине талапкер наамын өлкөнүн биринчилигинде 7 жаат катышкан мелдеште 3 орунду өзүнүн салмагында ээлеген балбанга, же унверсиадада биринчи орунду жеңген балбанга берилет.

4. Спорттук разряддык өлчөмдөр жана талаптар

4.1. Бука тартыш оюнунан төмөнкүдөй спорттук разряддар берилет:

4.2. Биринчи разряддагы спортчу (1-Р); өлкөнүн биринчилигинде 4 орунду ээлеген балбанга.

Экинчи разряддагы спортчу (2-Р); Об-ластык мелдештерде чемпион болгон балбандарга.

Үчүнчү разряддагы спортчу (3-Р). Об-ластык мелдештерде 2-3 орунду ээлеген балбандарга.

Өспүрүмдөр разряды

- Биринчи разряддагы өспүрүмдөр спортчусу (1-JP); Райондун биринчилигинде жеңип чыккан балбанга

- Экинчи разряддагы өспүрүмдөр спортчусу (2-JP); Райондун биринчилигинде 2 орунду ээлеген балбандарга.

- Үчүнчү разряддагы өспүрүмдөр спортчусу (3-JP). Райондун биринчилигинде 3 орунду ээлеген балбандарга.

3. Спорттук наамдар жана разряддар мелдештин алкагына жараша берилет. М: мелдештин тиги же бул кеңдигинде белгилүү оорунду ээлөө.

4. Салмактык түркүмүндө, жаат бүтүмүндө тиги же бул мелдештин алкагында белгилүү оорунду ээлөө.

5. Наамдарды жана Разрядды берүүдөгү жаш өзгөчөлүктүк талаптар

Спорттук наамдар:

- **Эл аралык спорт чебер.** Эл аралык мелдештерде өзүнүн салмагында тийиштүү оорунду ээлеген балбанга 19 жаштан жогорку спортчу балбандарга.

- **Эмгек сиңирген спорт чебер.** Эмгек сиңирген спорт чебер өзүнүн салмагында тийиштүү орунду ээлеген балбанга 19 жаштан жогорку спортчу балбандарга.

- **Спорт чебер.** Спорт чебер наамы 19 жаштан жогорку спортчу балбандарга.

- **Спорт чеберге талапкер.** Спорт чеберге талапкер 15-19 жаштан жогорку спортсмен балбандарга.

1-разряд:

- Республикалык мелдештерде 1 - орунду ээлеген мектеп жашындагы балдар арасында 14-15 жашка берилет;

- Областык, Бишкек жана Ош шаарларындагы мелдештерде 2 жыл катары менен 1-орунду ээлеген балдар арасында 16-18 жашка берилет

2 - разряд:

- Республикалык мелдештерде 2 - орунду ээлеген мектеп жашындагы балдар арасында 14-15 жашка берилет;

- Областык, Бишкек жана Ош шаарларындагы мелдештерде 1-2-орунду ээлеген мектеп жашындагы балдар арасында 16-18 жашка берилет.

3-разряд:

- Республикалык мелдештерде 3 - орунду ээлеген мектеп жашындагы балдар арасында 16-18 жашка берилет;

- Областык, Бишкек жана Ош шаарларындагы мелдештерде 3 – орунду ээлеген мектеп жашындагы балдар арасында 16-18 жашка берилет;

- Райондук жана шаардык мелдештерде 1- орунду ээлеген мектеп жашындагы 16-18 жаштагы балдарга берилет.

Өспүрүмдөр разряды

1. Өспүрүмдөр разряды

- Областык мелдештерде 1- орунду ээлеген 10-17 жаштагы балдарга берилет.

- Райондук жана шаардык мелдештерде эки жыл катары менен 1 орунду ээлеген 10-17 жаштагы балдарга берилет.

2. Өспүрүмдөр разряды

- Областык мелдештерде 2- орунду ээлеген 10-17 жаштагы балдарга берилет.

- Райондук жана шаардык мелдештерде 1- орунду ээлеген 10-17 жаштагы балдарга берилет.

3 – Өспүрүмдөр разряды

- Райондук жана шаардык мелдештерде 2-3- орунду ээлеген 10-17 жаштагы балдарга берилет.

- Дене тарбия жамааттарында 1- орунду ээлеген 10-17 жаштагы балдарга, 10 кем эмес мелдештерге катышкандарга берилет.

ЖЫЙЫНТЫК.

1. Илгерки ата бабадан калган, айрым бир улуттук ойундардын ичинен бука тартыш ойунун спорт катары кайра жаратуу зарылчылыгын белгилөө керек.

2. Бука тартыш ойунуна иштелип чыккан эреже, классификацияны КР спорт агантиги мамлекеттик деңгээлде спорт катары ден соолукту чыңдоо, сергек жашоо үчүн пайдаланууну сунуштайт.

Адабияттар

7. Абдуллаев М.Т. Иманалиев Т.Т. Ордо оюну. Теориясы жана усулу.

-Бишкек. КББнын “Билим” басма борбору, 2014 . -144 б.

8. Абдуллаев М.Т., Кийзбаев, М.С., Акматов.Ч. “Улуттук оюндар”: окуу куралы-Бишкек.”Махсприм” 2012.-361 б.

9. Абдуллаев М.Т. Ордо: методикалык колдонмо.- Ош. МП “Шамдагай”, 1992-102 б.

10. Анаркулов, Х.Ф. Кыргыз эл оюндары: методикалык китеп – Бишкек.1992.-190 б.

11.В.Л.Ким., К.У.Мамбеталиев. Учебник . Национальная физическая культура и спорта теоретические методические аспекты: -Бишкек. 2008.- С.662 .

12. Арстанбек Касен. Кыргызские игры и развлечение: -Бишкек. 2008.- С.250 .

13.Абдуллаев, М. Т., Саралаев. М. К. Улуттук дене тарбия: методикалык китеп-Бишкек. 2007. -59 б.